

VERSO

Iradaomtöréneri folyóirat

2018/1

VERSO

Irodalomtörténeti folyóirat

2018/I

Verso

Irodalomtörténeti folyóirat

Verso
Irodalomtörténeti folyóirat
2018/1

Szakmai védnökök
Bartók István
Jankovits László
Nagy Imre

A szerkesztőbizottság tagjai
Bozsoki Petra
Laczkó András
Milbacher Róbert
Pálffy Eszter
Pap Balázs

Tördelőszerkesztő
Pap Balázs

Borító
Simor Kamilla

Az idegen nyelvű rezümék nyelvi lektora
Maczelka Csaba

Felelős kiadó
a PTE BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet
Klasszikus Irodalomtörténeti
és Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszékének vezetője
(7624 Pécs, Ifjúság u. 6.)

szerk@versofolyoirat.hu

EFOP-3.4.3-16-2016-00005

Korszerű egyetem a modern városban: Értékközpontúság,
nyitottság és befogadó szemlélet egy 21. századi felsőoktatási modellben

TARTALOM

Milbacher Róbert	
Lectori salutem!	7

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY

PÁLFY ESZTER	
Barokk udvariság, jezsuita hagyomány	
Gyöngyösi István <i>Murányi Vénusának eszmetörténeti háttéréről</i>	11
BOZSOKI PETRA	
Egy női karrier elbeszélésének nehézségei	
Kánya Emília emlékiratairól	25

TÁRSALKODÓ

S. LACZKÓ ANDRÁS	
Tér és történelem	51
TAKÁTS JÓZSEF	
Egy tanulmányút költői átváltozása	69

KRITIKAI LAPOK

BOROVÁ CZ TÜNDE	
„Jót s jól” helyett: miért?	
(VADERNA GÁBOR, <i>A költészet születése: A magyarországi költészet társadalomtörténete a 19. század első évtizedeiben</i> , Bp., Universitas, 2017.)	79
RADNAI DÁNIEL	
Alapvetés helyett bizonyítandó tétel	
(SZILÁGYI Márton, <i>„Mi vagyok én?": Arany János költészete</i> , Bp., Kalligram, 2017.)	85
RÉTFALVI P. ZSÓFIA	
„Buzgó imádság epedez”	
(Tiltva, <i>tűrve, imádkozva, énekelve: Tanulmányok a Szózatról</i> , szerk. SZALISZNYÓ Lilla, Bp., reciti, 2017.)	95

HASZNOS MULATSÁGOK

PAP BALÁZS	
Rimay János: Adj már csendességet	101

FILLÉRTÁR

SCHELHAMMER ZSÓFIA	
Ismeretlen szerző: <i>Béla királynak a pogány tatár hámokkal való viadaljáról szép história</i>	115

Radnai Dániel Szabolcs

Alapvetés helyett bizonyítandó tétel

(SZILÁGYI Márton, *„Mi vagyok én?”: Arany János költészete*, Bp., Kalligram, 2017.)

Az Arany János bicentenárium jegyében eltelt szűk esztendő reprezentatív eseményei (kiállítások,¹ konferenciák² országsszerte), valamint színvonalas kiadványai (tanulmánykötetek,³ szövegkiadások⁴) között, mintegy ezek lezárásaként jelent meg az év végén Szilágyi Márton monografikus igényű könyve, *„Mi vagyok én?” Arany János költészete* címmel.⁵ Szándékosan nem nevezem a kötetet „monográfiának”, hiszen a szerző maga hívja fel a figyelmet bevezetőjében a biografikus felépítésű irodalomtörténeti művekkel kapcsolatos kortárs kételyekre. A kérdést kiegészíti azzal az első hallásra meglepő problémával is, hogy noha eddig számtalan Arany-életrajz és róla szóló irodalomtudományos munka született, „mindmáig nincs nagy, mértékadó Arany-monográfiánk.” (9.) Utóbbi probléma hátterében egyfelől az áll, írja Szilágyi, hogy a legfontosabb Arany-értelmezők (Tolnai Vilmos, Scheiber Sándor, Horváth János, Barta János), valamint a 20. század utolsó harmadának jellegadó irodalomtörténészei (Németh G. Béla, Szegedy-Maszák Mihály) nem összegezték egy-egy nagyobb műben, monografikus formában – annak minden implicit elvárásával: belső kohe-

1 Lásd az *Arany János 200.* projekt összegyűjtött programjait a Petőfi Irodalmi Múzeum honlapján: <https://pim.hu/hu/arany-emleke-2017> (utolsó letöltés: 2018. 01. 24.)

2 A teljesség igénye nélkül: „Nem mind Arany, ami fénylik” – Arany János és Kora Konferencia (DE BTK, Debrecen, 2017. április 27–28.); „Az életet, im, megjártam” – Tudományos Emlékkonferencia (Debreceni Református Kollégium, 2017. november 24.); Hagyományfrissítés 6. – *Naiv eposzunk* (MTA, Budapest, 2017. december 5.).

3 „*Hazám tudósi, könyvet nagy nevének!*”: *Arany János pályájának művelődéstörténeti olvasatai*, szerk. CIEGER András, Bp., Universitas, 2017; „*Óhajtom a classicus írók tanulmányát*”: *Arany János és az európai irodalom*, szerk. KOROMPAY H. János, Bp., Universitas, 2017; SZÖRÉNYI László: *Arany János évében: Tárcák és tanulmányok*, Bp., Nap Kiadó, 2017.

4 ARANY János, *Lapszéli jegyzetek: Folyóiratok I.*, sajtó alá rend. HÁSZ-FEHÉR Katalin, Bp., Universitas–MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, 2016 (Arany János *Munkái*, kritikai kiadás, szerk. KOROMPAY H. János); BEKE József, *Arany-szótár: Arany János költői nyelvének szókészlete I–III.*, szerk. BALÁZS Géza, Bp., Anyanyelvápolók Szövetsége–Inter, 2017; ARANY János *Kisebbségi költeményei*, sajtó alá rend. SZILÁGYI Márton, Bp., Helikon, 2017; *Világol tiszta fénnyel: Arany János szelleműjja*, szerk. CSÜRÖS Miklós, Bp., Nap Kiadó, 2017.

5 SZILÁGYI Márton, *„Mi vagyok én?”: Arany János költészete*, Bp., Kalligram, 2017. A műből származó idézetek oldalszámait a főszövegben, kapcsos zárójelbe téve jelzem a továbbiakban.

renciával, összefüggő gondolatmenettel – saját Arany-képüket. Másfelől azonban, véli Szilágyi, a kiterjedt Arany-szakirodalom és az életművet körülvevő diskurzus felülírásának nehézsége miatt mázsás súlyként nehezedik a tollat és papírt ragadó irodalmárra a sommás ítélet: „Aranyról semmi újat nem lehet mondani.” (9.) E ket-tős probléma szorításában Szilágyi Márton olyan „pályaképszerű vázlat” megírására vállalkozott, amely a költői életmű legfontosabbnak tűnő tendenciáiról kíván számot adni – középpontba állítva saját tudományos érdeklődését, ám lemondva egy valódi monográfia igényéről; egyúttal nem alapvetésként, inkább bizonyítandó hipotézis-ként felfogva „[...] azt a minden magyar olvasóban többé-kevésbé benne élő tételt, miszerint Arany János a legnagyobb magyar költő [...]” (12.)

Ennek megfelelően a *„Mi vagyok én”...* életrajzi keretben tárgyalja Arany János azon irodalmi alkotásait, amelyeket Szilágyi a legfontosabbnak vél. Az egyes fejezetek kronologikusan (a művek keletkezési sorrendjét követve) épülnek fel; ugyanakkor, mivel a szerző az egyes műelemzésekben maga jelöli ki érdeklődésének fókuszát,⁶ az életrajz nem szolgál metanarratívaként az értelmezésekhez, legfeljebb orientáló tényező és csupán egyetlen (jóllehet: állandó) szempont a többi között. A koncepció a szerkezet szintjén is megnyilvánul: a bevezetőhöz kapcsolt két rövid, ám a kötet egésze szempontjából meghatározó fejezet után a könyv két hosszú, lényegében *formai-műfaji* tekintetben elhatárolt részre tagolódik. Az első nagy fejezet Arany elbeszélő műveit tárgyalja az 1840-es évektől a Hun-trilógia elkészült darabjaiig (*Arany és a verses epika*); a második nagy egység (*Arany és a „kisebb költemények”*) alfejezetei pedig a lírai életmű (s azon belül a balladák) értékelésére tesznek kísérletet. Ugyancsak a monografikusság ellenében hat – teljes mértékben a szerző szándékai szerint –, hogy az egyes alfejezetek nem törekednek egyetlen, jól kimunkált argumentatív gondolati ív megalkotására. A két nagy egységet nem keretezi sem bevezetés, sem összegzés, amely preformálná avagy egységbe foglalná az elemzések befogadását. Ehelyett inkább probléma-centrikus, az egyes szövegekből (nem pedig felépített narratívából) kiinduló értelmezéseket olvashatunk.⁷

Mindazonáltal így is karakteresek azok a poétikai sajátságok és (társadalom-történeti, irodalomtörténeti) kontextusok, amelyeket a szerző hangsúlyosnak vél az Arany-életmű egyes darabjai kapcsán. A legtöbb elemzésben rendre felsejlik az a

6 Miként a legújabb Arany-szakirodalom tematikus monográfusai is tették. Lásd MILBACHER Róbert, *Arany János és az emlékezet balzsama: Az Arany-hagyomány a magyar kulturális emlékezetben*, Bp., Ráció, 2009; KOVÁCS Gábor, *A történetképző versidom: Arany János elbeszélő költészete*, Bp., Argumentum, 2010; TARIÁNYI Eszter, *Arany János és a parodisztikus hagyomány*, Bp., Universitas–Editio Princeps, 2013.

7 Ennek az is az oka, hogy a könyv fejezeteinek jelentős része már korábban önállóan is megjelent folyóiratokban, tanulmánykötetekben; a tárgyalt kiadvány keretei között először megjelenő értekezések a következők: a verses epikáról szóló részben az 1848-as időszak alatt keletkezett elbeszélő költemények (123–131.) és az ezt követően íródott töredékes alkotások értékelése [132–143.], *A nagyidai cigányokról* (143–151.), a *Bolond Istókról* (152–166.) és a *Buda haláláról* (167–182.) szóló elemzések; a „kisebb költemények”-et tárgyaló egységben pedig az 1850-es évek lírájáról (205–224.) és a balladák világáról (225–263.) szóló elemzések, végül pedig a *Kapcsos Könyv* mint kötetkompozíció új megvilágításba helyezése (264–279.).

néhány alapvetés, amely a kötet következtetéseinek háttérét (s egyben újszerűségét) adja. Meglátásom szerint ezek legerőteljesebben egyrészt Arany közköltészeti és folklorisztikus irodalmi hagyományhoz való (eddig keveset tárgyalt) viszonyában, valamint a formai újításokra való hajlamában ragadhatók meg. Utóbbi két meghatározó vonulatra a fejezetek részletes bemutatásánál külön kitérek. A kötet elemzéseinek fókuszát a szerző kontextualizáló, a szövegek keletkezésének és egykorú befogadásának elsődleges meghatározottságait⁸ kutató filológiai közelítésmódja határozza meg. Ha hívószavakban kellene összefoglalnunk Szilágyi Márton műértelmezéseit, a *forrás*, a *szöveg*hagyomány és az *intertextus* lennének a legmeghatározóbbak – ezek felkutatásából indul ki, s ide is érkezik vissza legtöbb gondolatmenete, továbbá ehhez idomul a könyvben felvonultatott szakirodalom is. A teljes – a kezdetektől egészen a legújabb, 2017-es publikációkig terjedő – Arany-recepció és számtalan vonatkozó irodalomtörténeti munka hadba állítása mellett az irodalomjegyzék jelentős része tárgytörténeti (főként folklorisztikai, helytörténeti, történelemtudományi stb.) munkákból áll. Nagy világirodalmi olvasottság, széles textuális horizont, valamint ennek filológiailag igazolható, történetileg hiteles diskurzusba emelése képezi (fontos hozzátenni: meggyőző) fejtegetései alapját. Az ily módon felépülő, életrajzi vázlatba helyezett, ám némileg széttartó tanulmányok tehát nem egyetlen érvelés narrativizált bizonyításai; a probléma-centrikus elemzések közös nevezői sokkal inkább *hálózat-szerűen* szerveződnek. Az egyes fejezetek különböző témacsoportok (pl. közköltészeti ihletés, a verses regény mint világirodalmi minta, a démonikusság mint motívum stb.) mintázatszerű belső azonosságaival mutatják fel a szerző szemszögéből releváns, tendenciózus poétikai sajátosságokat Arany János életműve egészére nézve.

A kötet előszavához kapcsolt két bevezető fejezet egyike, mely Arany János társadalmi státuszváltozásait foglalja össze, a szerző társadalomtörténeti közelítésmódjának és mikrotörténeti érdeklődésének eredménye. Szilágyi ez esetben nem úgy járt el, mint korábbi munkái, a 2001-es Lisznai Kálmán-könyv⁹ és a Csokonai Vitéz Mihályról szóló nagymonográfia¹⁰ esetében, ahol a mikrotörténeti szempontú elemzés (természetesen életrajzi igénnyel) a költői életművek egészét átszötte. Ezen Arany-kötet (már korábban megjelent)¹¹ első rövid fejezete tömören vázolja Arany vertikális és horizontális mozgását az egykorú társadalmi szerkezetben, kiemelve annak lényeges (a költői életmű szempontjából releváns) motívumait. Így a (jogilag el nem ismert) nemesi mentalitásnak és a paraszti életformának (a *Toldiban* is megnyilvánuló) feszültségét; a debreceni tanulmányok félbehagyásának és Arany színészkalandjának következményeit; a honorácior-lét mobilitási lehetőségeit, kora-

8 Az „elsődleges kontextus”-ról lásd TAKÁTS József, *Nyolc érv az elsődleges kontextus mellett*, ItK, 2001/3–4 316–324.

9 SZILÁGYI Márton, *Lisznai Kálmán: Egy 19. századi írói életpálya társadalomtörténeti tanulságai*, Bp., Argumentum, 2001.

10 Uő, *A költő mint társadalmi jelenség: Csokonai Vitéz Mihály pályafutásának mikrotörténeti dimenziói*, Bp., Ráció, 2014.

11 Uő, *Arany János társadalmi státuszának változásai*, Alföld, 2015/10, 88–100; és Uő, *Hagyománytörések: Tanulmányok az 1840-es évek magyar irodalmáról*, Bp., Ráció, 2016, 46–63.

beli mozgáskörét; a *Toldi* sikerének Arany társadalmi státuszára is visszaható erejét; a Pestre kerülés egzisztenciális kilátásait (lapszerkesztés, hivatali munka); a Szent István Rend kiskeresztje átvételének (1867) szimbolikáját, végül pedig Arany László neveltetésének (és pályaválasztásának) eredőit.

Sokkal meghatározóbb a kötet szempontjából a második bevezető fejezet (*Egy költői pálya genezise: Arany az alkalmi költészet áramában*), mely korábbi változatban ugyancsak megjelent önálló tanulmányként¹² és Szilágyi Márton Csokonai-kötetének exkursionsaként is.¹³ Szilágyi értelmezése szerint Arany azon versei, melyek több-kévsbé kortársak, barátok tulajdonában lévő másolatok formájában maradtak fent a nagyszalontai és nagykőrösi időszakból, s jellegükből adódóan személyes és rögzített szituációkhoz, ünnepi alkalmakhoz kötődtek (pl. a Szilágyi Sándorhoz címzett *Alkalmatosságra írott versek*), folytonosságot mutatnak a Debreceni Református Kollégium mulattató diákköltészetével, mindenekelőtt pedig a Csokonai Vitéz Mihály által képviselt komikus, parodisztikus hagyománnyal. A „dilettáns költő” álarcában megjelenő lírai én és az alantas testi működéseket tematizáló, szűk baráti társaságok szórakoztatására született versek poétikai sajátosságai Szilágyi szerint szublimáltabb, árnyaltabb formában az egész költői életműben megjelennek. Jóllehet Arany mindent megtett, hogy ezt a hagyományt kizárja az önmaga és fia, Arany László által megalkotott kanonizált korpuszból (48.); illetve Arany ezen alkotásainak nem alakult ki számottevő, Csokonaiéhoz hasonló hagyományozódása (41.). E szövegek értékelésének igazi tétje tehát abban áll – s ezt a későbbi fejezetek nyomán meggyőzően bizonyítja is a szerző –, hogy általuk világosabbá válhat Aranynak a közköltészethez és a folklórhoz fűződő szoros kapcsolata, valamint költészettörténeti folytonossága Csokonaival.

Ezen a nyomvonalon indul el a verses epikai műveket tárgyaló rész első fejezete is, amely egy mondhatni elfeledett (Arany életében nem publikált, kortársi recepcióval nem rendelkező), ugyancsak közköltészeti ihletésű alkotást elemez, *A dévaványai juhbehajtást*.¹⁴ Szilágyi úgy véli, a feltehetően 1834-ben, még a „tudatos” költői korszak előtt keletkezett, így annak értelemszerűen részévé nem vált alkotás (egy rá-tótiáda, azaz falugúnyoló dal feldolgozása), szerteágazó folklorisztikai vonatkozásai mellett egészen új megvilágításba helyezheti Arany pályakezdésének hagyományosan *Az elveszett alkotmánnyal* (1845) azonosított értékelését is. Az utóbbi mű elemzésénél¹⁵ Szilágyi Márton a szöveg számtalan irányba mutató (hogy két fontosabb hagyományra utaljunk: a római mitológiához és Tasso *Megszabadított Jeruzsáleméhez* kapcsolódó) intertextuális hálózatában a keletkezés időszakát meghatározó magyar

12 Uő, „*Alkalmatosságra írott versek*”, *avagy vidám férfikompániák humora: Csokonai, Arany és a közköltészeti hagyomány*, Bárka, 2003/5, 53–62.

13 Uő, *A költő mint társadalmi jelenség...*, i. m., 277–286.

14 Első megjelenése: Uő, *Egy mostoha sorsú Arany-szöveg körülfárása: A dévaványai juhbehajtás = Az olvasás labirintusában: Tanulmányok Eisemann György hatvanadik születésnapjára*, szerk. BEDNANICS Gábor, HANSÁGI Ágnes, VADERNA Gábor, Bp., Historia Litteraria–Ráció, 2013, 204–215.

15 Első megjelenései: Uő, *Arany János Elveszett alkotmányának korabeli politikai kontextusa*, ItK, 2009/6, 779–791, és Uő, *Hagyománytörések...*, i. m., 157–174.

politikai kontextusra fókuszál: a korabeli Bihar és Zala megyei követválasztási vitákra, illetve Széchenyi *Hitelének* egykorú recepciójára.

A Toldi-trilógiával foglalkozó három fejezet első része a szerző önállóan¹⁶ és az „új spenót” Arany-fejezeteként is megjelent tanulmányának (szakirodalmi tekintetben) jelentősen megújított változata, amelyben Arany János 1846-os *Toldiját* az isteni gondviselés kettős világképének kontextusában, az isteni harmónia elvesztéseként (Toldi bűnbeesése) majd visszaállításaként (Toldi bűnbocsánata a királytól és Istentől) értelmezi. Noha az 1848-as *Toldi estéje* narratív értelemben a Toldi cselekményét „folytatja” (vagy inkább fejezi be), Szilágyi meggyőzően bizonyítja, hogy a Toldi halálával záruló epizód mind a világkép, mind a poétikai megoldások tekintetében sokkal inkább palinódiának, a *Toldi* ironikus párdarabjának tekinthető. Szilágyi ezen a ponton hívja fel elsőként a figyelmet Aranynak a formai-tartalmi újításokra való hajlamára: a *Toldi* (Arany életművén belül is kivételes) harmonikus, irónia nélkül közvetített, a keresztény gondviselés rendszerében elhelyezhető világképéhez (91.) képest a *Toldi estéjében* minden korábban felvonultatott érték (a harmónia fenntarthatóságában való hit, a közösségi emlékezet, a lovagi erények elsőbbsége, s végtére nemzeti önzonosság és az irodalmi népiesség programja) megkérdőjeleződik. „Arany egy sikeres műve után nem az ott kialakított alakításmód ismételtesére és újbóli kiaknázására törekszik, hanem rögtön valami – olykor diametrálisan eltérő – újbá vág bele. Itt is ez történt” (92.) – írja. A szerző a trilógia nehezen és későn megszületett darabját, az 1879-es *Toldi szerelmét* pedig (sok-sok izgalmas megfigyelés mellett) a verses regény hagyományának újabb tartalmi-formai újítási kísérleteként értelmezte (103., 110.).

Szintén az állandó poétikai újításokra s az önisméltelés elkerülésére irányuló hajlam bizonyítéka Arany költészetében a népmesei szűzsét felhasználó – egyébként a *Toldi* után íródott, ám korábban publikált – *Rózsa és Ibolya* (1847) című elbeszélő költemény elemzése. Szilágyi szerint a mű Aranynak a saját alkotásaihoz (s műfaji mintáihoz) való viszonyát is remekül tükrözi, hiszen a költő eleinte (a 40-es években) kedvenc műveként emlegette, később azonban sosem dolgozott föl tündérmesét (121.). Úgy véli, a verses népmese megteremtésének kudarca is közrejátszhatott Aranynak a történeti témák irányába való elmozdulásában, amelynek eredményei a népmondát feldolgozó *Szent László füve* (1847); a régi magyar irodalmi hagyományokra visszatekintő *Murány ostroma* (1848); valamint a márciusi események (később Aranyra nem jellemzően) didaktikus reflexióját tartalmazó *Losonczy István* (1848) című népies krónika. Miként az 1848/49-es forradalom és szabadságharc Arany esetében (is) a teljes addigi költői program revízióját követelte meg, Szilágyi mellett érvel, hogy verses epikája további alakulásának poétikai irányaira (az ekkortájt felerősödő, addig csupán irodalmi „mellékküzemágnak” tekintett lírai költészete mellett) az ez idő tájt született töredékes alkotások világíthatnak rá. Jóllehet a szerző maga is leszögezi, hogy a ’49 után született elbeszélő költemények töredékeiről (*Az utolsó magyar; Az öldöklő angyal; Édua; Csanád*), valamint Arany állítólagos két elveszett színművéről

16 Uő, „Köszönöm az Isten gazdag kegyelmének”: Arany János: *Toldi*, Alföld, 2005/12, 85–97, és Uő, *Bűnbeesés és megtisztulás: 1846 Arany János: Toldi = A magyar irodalom története II. 1800-tól 1919-ig*, főszerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Bp., Gondolat, 2007, 287–296.

alig tudunk valamit, s azt is a kötetben sokat emlegetett (és kárhoztatott) életrajzíró és kritikaikiadás-szerkesztő Voinovich Géza (ma már nem ellenőrizhető) feljegyzéseire hivatkozva (133.), ezen fragmentumok jelenthetnek egyfajta orientációs kört, tárgytörténeti kontextust Arany korabeli érdeklődésével kapcsolatban, s segíthetnek rámutatni a későbbi művekben megjelenő motívumok eredetére.

Az 1850 utáni verses Arany-epika három meghatározó alkotásának (helyesebben: szövegcsoportjának), *A nagyidai cigányoknak* (1851) a *Bolond Istóknak* (1850–1878) és a *Buda halálának* (1863) elemzéseiben is a lehetséges forrásokra és a keletkezést meghatározó szöveghagyományra helyeződik a hangsúly. Szilágyi interpretációjában e három nagy mű az epikai alapanyag sajátosságaival való megküzdés három lehetséges végeredménye Arany-nál. Ennek megfelelően lesz *A nagyidai cigányok* az eklektikus forrásokból (történeti mondából, fiktív eredettörténetből, korabeli értekezésekből és ponyvairadalomból) létrejövő ironikus, deheroizált eposz-paródia, amely egyúttal felülírta és a kortársak számára lehetetlenné tette Arany műveinek korábbi (allegorizáló) dekódolási mintáit (148–151.). A *Bolond Istók* (eleve befejezetlennek tervezett (157–158.)) két éneke ehhez képest rendkívül csekély alapanyag, mindössze egy szólás-mondás kreatív felhasználása, valamint a verses regény műfaji mintáján belül egy szűkebb, Petőfivel (mint pretextussal) és majdan Weöres Sándorral kapcsolatba hozható téma irodalmi hagyományba írása és fikcióval átszőtt önéletrajzi keretbe helyezése. A Hun-trilógia tervezett részeinek első, egyedülként elkészült darabját, a *Buda halálát* pedig, az Arany-epika egyfajta végpontjaként, egy (már keresztény világgéppel nem feltölthető) identikus és hermeneutikai válság ábrázolójaként értelmezi, amelyben a jelek és jóslatok meg nem értése, félremagyarázása sodorja eredendő bűnbe a közösséget. Ugyanakkor Arany a *Rege a csodaszarvasról* című betét révén számot vet a hunok saját (már Etele és Buda korában sem visszanyerhető) történeti tudatával, egyúttal a nemzeti közösség fenntarthatóságának kételyével is. A szerző értelmezése szerint Arany ebben a művében, nagy formateremtő kísérletként, túllépve a homéroszi-vergiliusi eposz-formán, felhasználva a verses regény tanulságait, s a lélektani regény motíváltságát is, egyfajta „[...] művi eszközökkel megteremtett archaizmus” (181.) létrehozására törekszik. Ezt sajnos életében már nem sikerült teljességgel kidolgoznia, de bizonyos tematikus újításaiban (pl. a démonikusság megjelenésében) megelőlegezi késői balladáinak világát.

Az Arany meghatározásával („kisebb költemények”) megjelölt lírai életművet feldolgozó második rész első tanulmánya¹⁷ folytatja az Arany-életmű és a közköltészeti hagyomány közötti sajátos viszony megvilágítását. Olvasatában az Arany által saját életművébe be nem válogatott, majd később is kívül ragadt, nem szabályosan hagyományozódott, s több korszakból származó sírversek megerősítik Arany-nak az alkalmi költészethez fűződő erőteljes kapcsolatát. Ám vizsgálatuk – még ha az Arany-filológia megújításának egyik útját jelentheti is¹⁸ – módszertanilag több mint

17 Első megjelenés: SZILÁGYI Márton, *Arany János és a sírversek = Mindenes Gyűjtemény II. Tanulmányok Küllős Imola 60. születésnapjára*, szerk. GULYÁS Judit, TÓTH Arnold, Bp., ELTE BTK Folklore Tanszék, 2005, 167–179.

problematicus. Ezek az alkotások ugyanis az Arany-korpusz egészéhez viszonyítva nyerik el jelentőségüket, hiszen rávilágítanak arra az ellentmondásra, mely az egykor szűkebb, lokális közegben működő (nem ritkán parodisztikus, blaszfém szavalatokra is kapható) alkalmi költő és a „látható” életművet erőteljes koherenciával felruházó, azt lehatárolni vágyó megfontolt poéta között feszül (193–197.).

A kötet utolsó, nem nagyobb szövegcsoporthoz, hanem egyetlen kiemelt alkotást elemző fejezete Arany János *A rodostói temető* (1848) című költeményét tárgyalja¹⁹ mint az 1848-as események során felerősödő Rákóczi-kultusz egykorú aktualizációját. Szilágyi ez esetben is a már megismert keletkezéstörténeti (Arany levelezését haszonnal forgató) és tárgytörténeti (Arany lehetséges forrásait feltérképező) kontextuális módszertannal jár el, amellyel egyfelől rávilágít az 1840-es évek II. Rákóczi Ferencsel kapcsolatos képzeleteire, illetve – a temetőből feléledő szellem sémájának történeti vízióvá alakítása kapcsán – a későbbi balladaköltészet poétikai, tematikai sajátosságainak e költeményben megjelenő eredetére.

Az 1850-es évek lírájáról szóló nagy fejezetben immár érzékelhető az a „léptékváltás”, amelyről Szilágyi Márton könyve elején beszél (10.), hiszen ennek a korszaknak a tendenciaszerű poétikai értékelése csak bizonyos (a szerző szemszögéből is) kiemelten fontos költemények mélyfúrásszerű értelmezésével végezhető el. Ennek megfelelően a fejezet a korszak Arany-korpuszából néhány egyébként is kanonikus költemény részletes elemzésére vállalkozik – csak sommásan utalva az 1856-ban megjelent *Kisebb költemények*²⁰ mint kötetkompozíció ciklusszervező jelentőségére (205–207.) – az Arany által megkonstruált kezdőpontnak tekinthető *A rab gólyától* (1847) az *Az örök zsidóig* (1860). Az egyes rendkívül elmélyült és szerteágazó verselemzéseken túl Szilágyi az 1850-es évek Arany-lírájának általános vonásaival kapcsolatban is tesz megjegyzéseket, például a korpusz szentenciózus, oralitásban gyökerező (a kollektív népi tudást mozgósító, szólás-mondásokat a versszövegbe építő) poétikája vonatkozásában, kiterjesztve a kötet korábbi lényegi gondolatmeneteit e szövegcsoporthoz is (209–210.).

Ugyanezen léptékváltás jellemzi a balladákkal foglalkozó hosszú fejezet elemzéseit is. Izgalmas, szimptomatikus jellemzője a kortárs Arany-recepciónak, hogy az általában (még az iskolai oktatásban is) „balladák”-ként hivatkozott, önmagában állónak tetsző, ám meglehetősen problematikus meghatározható szövegcsoporthoz rendelkezik a legnagyobb „újraértelmezési potenciállal”²¹ – terminológiai nehézsé-

18 Az Arany-filológia felderítetlen területeiről és lehetséges jövőbeni útjairól a szerző másutt is kifejtette meglátásait: SZILÁGYI Márton, *Nyitott kérdések az Arany-filológiában*, Irodalomtörténet, 2004/3, 367–379.

19 Megjelenései: Uő, *Rákóczi-kultusz 1848-ban: Arany János A rodostói temető című verse ürrügyén* = „*Szirt a habok közt*”: *Tanulmányok Imre László 70. születésnapjára*, szerk. BÉNYEI Péter, GÖNCZY Mónika, S. VARGA Pál, Debrecen, Egyetemi Kiadó, 2014, 201–207.; és Uő, *Hagyománytörések...*, i. m., 244–252.

20 Az eredetileg kétkötetes verseskönyv az *Arany János 200.* projekt keretében 2017-ben (egy könyvben) újból megjelent az eredeti kötetrend megtartásával a szerző szerkesztésében és összefoglaló tanulmányával. Lásd ARANY János *Kisebb költeményei*, szerk. SZILÁGYI Márton, Bp., Helikon, 2017.

gei ellenére (vagy épp ennek köszönhetően). Szilágyi kötetének azon felosztása, hogy a „kisebb költemények” között tárgyalja a balladákat, önmagában állásfoglalás. A szakirodalom számos képviselőjével ellentétben (hagyatkozva egyébként Arany vélelmezhető intenciójára, mely szerint az egyes műfaji kategóriák nem választhatók el szorosan egymástól (205–206.)) nem próbál valamilyen elméletben működőképes(-nek tűnő) egységesítő *formai szervezőelvet* ráerőltetni erre a nehezen lehatárolható műcsoportra. Ezért is találó a fejezetcím megfogalmazása: a líra és az epikum újszerű közelítéséhez vezető „voltaképpen nem létező formaihlet.” A lehatárolás nehézségei után a hosszúra nyúlt fejezet – főként a démonikusság mint motívum sokrétű megjelenését tárgyalva – végül tíz Arany-ballada²² részletes elemzésére vállalkozik, a közös sajátságok helyett sokkal inkább az egyes alkotások közti eltérésekre és az így megnyilvánuló fejlődési ívre koncentrálva.

Az Arany-líra utolsó fejezeteként Szilágyi Márton a kultikussá lett (hatásában és filológiai jellegében leginkább Mikes Kelemen *Törökországi levelek* című gyűjteményéhez és Radnóti Miklós *Bori noteszé*hez hasonlítható) autográf kéziratban fennmaradt *Kapcsos Könyvet* és benne az Őszikének nevezett ciklust mutatja be részletesen. A kötet verseinek poétikai értékelésében nagy hangsúlyt fektet olyan, a szakirodalom által eddig ugyancsak kevésbé érintett – s egyébként a *Kisebb költemények* Szilágyi általi elemzésében sem túlhangsúlyozott – tényezőkre, mint a kötetrendezés és ciklussá alakítás vagy a megkomponált jelleg poétikai következményei. Emellett Szilágyi pontról pontra elemzi a kötetrendezés sajátosságait a régebbi versek ciklusba illesztésétől, a ceruzás számozásokon és a kézírásos lejegyzés következményein át egészen a publikálásra szánt versek megjelöléséig, a ciklust mint „lírai naplót” értelmezve. Az elemzett versekből kirajzolódó poétai szerepek – a testileg fogyatkozott lírai én (*A lepke*, *Epilogus*, *Az elkésett*) vagy a személytelenítő, pátosztalan, dilettáns költői imitációk (*Tamburás öregúr*, *Öreg pinczér*, *Hírlap-áruló*) elemzésénél az öregség tapasztalatát és az emlékezet működésének színrevitelét hangsúlyozza. S miként a ciklusalkotást emelte ki a kötet értelmezésének fő irányaként, annak lehetetlensége – az utolsó négy költemény erre utaló sorszámozatlansága –, valamint az *En philosophe* című költemény pesszimiztikus sorai²³ zárják Arany kötetkomponálásra tett kísérletének értékelését.

Szilágyi Márton könyvének rövid utószavában Arany János költői alkata, az önmagában kételkedő, a töredékes én-képtől és önismétléstől rettegő költő világa fölött

21 Az Arany-balladákkal foglalkozó számtalan szaktanulmány elősorolása helyett csak arra utalok, hogy az újabb Arany-monográfiák valamennyi darabja tartalmaz a balladák egészével, vagy egy-egy kiválasztott költeménnyel foglalkozó fejezetet. Lásd: MILBACHER, *Arany János és az emlékezet balzsama...*, i. m., 199–225, 267–240; KOVÁCS, *A történetképző versidom...*, i. m., 40–71; TARIÁNYI, *Arany János és a parodisztikus hagyomány...*, i. m., 276–245. Lásd még: NYILASY Balázs, *Arany János balladái: Kézjegy*, Szombathely, Savaria, 2011.

22 Ágnes asszony (1853), *Bor vitéz* (1855), *Szondi két apródja* (1857), *A walesi bárdok* (1857), *Pázmán lovag* (1856), *Vörös Rébék* (1877), *Tengerihántás* (1877), *Tetemre hívás* (1877), *Zács Klára* (1855), *Hidavatás* (1877).

23 „Nem marad Kómosz velem, / Sem a szende múzsák, / Csak a humor-nélküli / Pusztá nyomorúság.” ARANY János: *Kapcsos Könyv* [hasonmás kiadás], kísérőtanulmány KERESZTURY Dezső, Bp., Akadémiai–Magyar Helikon, 1977, 44.

meditálva saját könyve pozicionálásához is kulcsot ad. Hiszen azon sejtés kérdés-ként való megfogalmazása, hogy az állandó jelleggel hivatali teendőivel vesződő „[...] Arany számára nem éppen a behatároltságnak a tudata volt-e az alkotás előfeltétele [...]” értelmezhető az életmű kortárs interpretálására való rákérdezésként. Milyen korlátozásokhoz kell kötnünk magunkat, hogy érzékenyen tudjunk közelíteni Arany Jánoshoz, hogy valóban értsük a szavait? Úgy vélem, Szilágyi könyve meg is adja a választ: nem szabad másfél évszázad irodalomtörténeti beszédmódjának reflektálatlan nyelvhasználatába belebonyolódunk, s nem lehet célunk, hogy újra és újra csupán arra a beállításra (a „költőfejedelemre”) akarjunk ráismerni Aranyban, amit az utókör épített fel körülötte. Egyetlen esélyünk „[...] abban áll, hogy ezt világosan felismerhetjük. S ha egy nemzeti közösség legnagyobb íróiban mintegy saját vágyott eszményeinek megtestesülését is szeretné felfedezni – mint ahogy ez a 19. században gyakori eljárás is volt –, akkor akár külön büszkék is lehetünk Aranyra: bár lélekben valóban hasonlítanánk rá. Vagy legalább méltók lennénk hozzá.” (283.)